

Einde van de politiek?

Over populisme, democratie en staatsgeweld

Marcel Poorthuis & Joachim Duyndam (red.)

Inhoudsopgave

Inleiding	7
<i>Marcel Poorthuis en Joachim Duyndam</i>	

Deel 1: Populisme, Democratie en Neoliberalisme

Intro	9
Hoofdstuk 1 Denken over politiek tussen verleden en toekomst	11
<i>Vasti Roodt</i>	
Hoofdstuk 2 Het potentieel lichaam van de politiek	23
Over emocratie, mediocratie en populisme	
<i>Joachim Duyndam</i>	
Hoofdstuk 3 Vertrouwen komt te voet maar verdwijnt te paard	38
Over woede en verontwaardiging in de politiek	
<i>Ignas Devisch</i>	
Hoofdstuk 4 Tussen Führerschaft en leiderschap	48
Max Scheler en het belang van moreel leiderschap	
<i>Marcel Poorthuis</i>	

Deel 2: De staat als Leviathan en de terugkeer van de politiek

Intro	65
Hoofdstuk 5 De terugkeer van het lichaam in de politiek	67
Over incorporatie en incarnatie	
<i>Bert van Roermund</i>	
Hoofdstuk 6 Het (neo)liberalisme als een Hobbesiaans universum	83
Hannah Arendt's lezing van de politieke filosofie van Thomas Hobbes	
<i>Ad van Houwelingen</i>	

Hoofdstuk 7 Politiek en resonantie Met Hartmut Rosa voorbij het neoliberalisme denken <i>Laurens ten Kate</i>	101
---	-----

Deel 3: Rondom Carl Schmitt

Intro	115
-------	-----

Hoofdstuk 8 De grondeloosheid van de democratische rechtsstaat Uitdaging en belofte <i>Laetitia Houben</i>	117
--	-----

Hoofdstuk 9 Het einde van de politiek van het mensenoffer? <i>Marin Terpstra</i>	132
---	-----

Hoofdstuk 10 De permanentie van het politieke <i>Evert van der Zweerde</i>	147
---	-----

Slotbeschouwing

Intro	163
-------	-----

Hoofdstuk 11 “Je moet een Heimat bezitten om die niet langer nodig te hebben” De terugkeer van nationalisme en patriottisme in Europa <i>Theo W.A. de Wit</i>	165
--	-----

Cumulatieve bibliografie	191
--------------------------	-----

Personalia	205
------------	-----

Inleiding

Marcel Poorthuis en Joachim Duyndam

De politiek staat onder druk. Wereldwijd zien we vandaag de dag een afnemende invloed, macht, en betekenis van de politiek zoals we die sinds het begin de moderniteit hebben gekend. In een globaliserende wereld neemt de macht van multinationals en banken toe, ten koste van politiek bestuur en politieke wetgeving. Zo worden in westerse democratieën regeringen soms niet meer door het parlement naar huis gestuurd, maar vaker door de financiële markten. In Nederland wordt – recent voorbeeld – de belastingwetgeving naar de belangen van Shell en Unilever geplooid, in plaats van dat de politiek zich laat leiden door het algemeen belang van alle burgers. Maar ook dictatoriaal geregeerde landen zijn in toenemende mate afhankelijk van het internationale kapitaal, bijvoorbeeld voor de positie van hun valuta. Het lijkt erop dat de economie als bepalende factor het in toenemende mate wint van de politiek. De polis als het domein waar de burger zijn vrijheid vormgeeft – pleidooi van de filosofe Hannah Arendt – lijkt op steeds minder belangstelling van de burger te kunnen rekenen. Maar schijn bedriegt: de omstreden jurist Carl Schmitt meent dat elke politiek een vijand nodig heeft, verborgen of niet. Diens formidabele gestalte werpt zijn schaduw vooruit over veel van de bijdragen in deze bundel. Samenwerkingsverbanden zoals een verenigd Europa ontmoeten aan de grenzen nieuwe en onverwachte tegenstand.

De politiek staat niet alleen van buitenaf onder druk. In westerse liberale representatieve democratieën wordt de politiek steeds meer óók van binnenuit uitgehold. Ondersteund door ruime aandacht in de media winnen populistische stromingen en partijen aan invloed. Identiteitspolitiek en nationalisme zijn in opmars. Door het gebrek aan grote en verbindende visies in de politiek krijgt het persoonlijk leven van politici een steeds grotere betekenis, ten koste van hun politiek handelen en van hun opvattingen en ideeën. Politici worden meer en meer ‘gewone’ *celebrities*, inclusief het bijbehorende afbreukrisico door relletjes, roddels en schandalen. Ironisch genoeg zien we tegelijkertijd een haast obsessieve aandacht voor leiderschap, waarbij allerhande spiritualiteiten worden ingezet.

Populisme zet enerzijds de vertegenwoordigende democratie onder druk in naam van “de stem van het volk”. Parlement en pers worden ingehaald door twitter en andere sociale media, waardoor ze aan zeggingskracht verliezen. Anderzijds is populisme inherent aan democratie, en de

populistische opvatting dat pas rechtstreekse invloed van het volk echt democratisch is, heeft oude papieren. Zo bezien bevorderen sociale media juist een snelle ‘politisering’ van allerlei kwesties en incidenten die voorheen door bredere politieke visies, wetenschappelijke kennis en historisch besef werden gematigd.

Wordt met deze ontwikkelingen het einde van de politiek ingeluid? En wát eindigt er dan precies, of voorzichtiger: wat komt er door deze ontwikkelingen onder druk te staan? De legitimatie, het gezag, en de geloofwaardigheid van de politiek en van politiek leiderschap? Of kondigen zich nieuwe vormen van leiderschap, legitimatie, gezag, en geloofwaardigheid aan? En is er juist een nieuwe en toenemende ‘politisering van de politiek’ gaande?

Probleemstelling

Hoe kan de hedendaagse situatie waarin ‘de politiek’ zich bevindt, in het bijzonder de politiek van westerse democratieën, worden geduid in het licht van de hierboven geschetste druk van buitenaf en van binnenuit? Hoe kan de democratie antwoorden op de ontketende economische vrijheid van de globalisering, de versplintering van de strijd voor het algemeen belang tot een arena van particuliere eigenbelangen, en de subjectivering van de waarheid?

In een elftal bijdragen wordt de probleemstelling van dit boek behandeld. Zij zijn gegroepeerd rond drie kernthema’s: (1) de verhouding tussen populisme, neoliberalisme en democratie; (2) de staat als Leviathan, waarmee het monopolie van de staat op geweld wordt aangeduid, de staat die van haar burgers zelfs het offer van hun leven mag eisen; en tenslotte (3) de figuur van Carl Schmitt.

Als geheel brengt deze interdisciplinaire bundel filosofen, juristen en theologen bijeen rond de vraag naar het einde dan wel de terugkeer van de politiek. Ook wordt een doordachte visie op de toekomst van de politiek gegeven. De bundel is een hommage aan de vooraanstaande politiek filosoof Theo de Wit, wiens proefschrift over Carl Schmitt, nu ruim vijftientig jaar geleden, de politieke theologie in Nederland op de kaart zette. Zijn essay vormt de laatste bijdrage in deze bundel en handelt over de vraag naar de betekenis van het vaderland, voor diegenen die er al één hebben alsook voor de ontheemden. Zo vormt deze bundel een waardig sluitstuk bij Theo’s afscheid als hoogleraar en docent politieke theologie aan de Tilburg School of Theology. Deze faculteit komt dank toe vanwege een ruimhartige subsidie voor deze bundel.

Deel 1: Populisme, Democratie en Neoliberalisme

Intro

Ongetwijfeld is het populisme de grootste uitdaging voor de actuele politiek. Het populisme beroept zich op de wil van het volk, wat gepaard gaat met een forse aanval op de parlementaire democratie, hetgeen zonder meer paradoxaal is. Niet minder paradoxaal is het negeren van het populisme met zijn grote aanhang en dat in naam van de democratie. De verleiding om het populistische beroep op de volkswil als een ontkenning van de democratie op te vatten is groot, maar verstrikt zich snel in tegenstrijdigheden, omdat de democratie óók de volkswil als basis heeft. De essays in deze bundel kiezen dan ook een andere weg: de democratie zelf ontbeert een ankerpunt, een evidente oorsprong en grondslag en móet die ook ontberen. Daarmee wordt ze noodzakelijk vatbaar voor aanvallen van buitenaf, maar die kunnen niet worden gepareerd door de democratie een ankerpunt te verlenen dat ze niet heeft. Aanvallen van binnenuit van populistische snit vallen daarom op, omdat ze een ander type leiderschap lijken te introduceren. Het vierde essay in dit eerste deel stelt de vraag of de explosieve aandacht voor leiderschap in management en populistisch politiek leiderschap de kritisch denkende mens juist tot de conclusie zou moeten brengen dat leiderschap heeft afgedaan. De steeds belangrijker wordende rol van emoties en leiderschap in de politiek moet niet als aanslag op de democratie worden gezien, maar als de – of in elk geval een – wijze waarop het volk zijn wil kenbaar maakt. De rol van emoties in de politiek blijft een vaak genoemde maar zelden goed doordachte, uiterst belangrijke dynamiek, zo betogen het tweede en derde essay in dit eerste deel. Het openingsessay doordenkt de politiek tussen verleden en toekomst, mede aan de hand van Hannah Arendt.

Hoofdstuk 1

Denken over politiek tussen verleden en toekomst

Vasti Roodt

1. Inleiding

We stellen de vraag naar het einde van de politiek omdat we bezorgd zijn over de toekomst van de politiek. Als iets ten einde gaat – een gedeelde levensstijl, geloofsovertuigingen, een specifieke vorm van gezag – wat zou er dan op kunnen volgen? Het is verleidelijk om deze vraag te beantwoorden door het heden te interpreteren in het licht van een meeromvattend historisch proces en de toekomstige loop der dingen uit dit meer omvattende schema af te leiden. Deze manier van denken leidt er al gauw toe om de terugkeer van fascisme, nationalisme of populisme of een andere analogie met het verleden te herkennen of te voorspellen.

Dit essay gaat over de gevaren die een dergelijke benadering van politiek in zich bergt. Het punt is niet dat we de feiten verkeerd zien of dat er geen causale relatie is tussen verleden, heden en toekomst. Het probleem is dat we de geschiedenis dan zien als een proces waarin de krachten van het verleden zich voortstuwen naar het heden en het heden het product wordt van een groter proces dat zich in de tijd ontwikkelt. Ik zal uiteenzetten waarom deze benaderingswijze van de geschiedenis en van grootschalige sociale verandering ons begrip van het heden ondermijnt en voorspellingen over de toekomst onbetrouwbaar maakt.

Ik zal dit betoog van twee kanten benaderen. Aan de ene kant onderzoek ik de rol van metaforen zoals ‘proces’ en ‘kracht’ in filosofische argumentatie over geschiedenis en politiek. Ik laat zien dat metaforen weliswaar onmisbaar zijn bij het nadenken over abstracte categorieën, maar dat ze onbetrouwbare resultaten kunnen geven als we vergeten dat het metaforen zijn en ze in plaats daarvan voor feitelijke beschrijvingen houden. Aan de andere kant maak ik gebruik van de kritiek van Hannah Arendt op het historische procesdenken en op functionele verklaringen in de sociale wetenschappen. Het betoog van Hannah Arendt komt erop neer dat we neigen tot verklaringsschema’s die complexe, pluralistische en veelvormige gebeurtenissen, motieven en ervaringen verklaren als voorbeelden van één en hetzelfde grotere schema of proces. Dit biedt de *consistentie* van een enkel verklaringsschema – wat aantrekkelijk is – in plaats van de *contingentie en onvoorspelbaarheid* die het menselijk handelen feitelijk kenmerken. Deze benadering sluit dus wel aan

bij onze cognitieve voorkeur, maar vertelt ons niets – althans niets betrouwbaars – over de actuele stand van zaken die we willen begrijpen.

Deze twee lijnen van mijn betoog vormen een kritiek op twee fronten op ‘het einde van de politiek’, omdat ook die uitdrukking behoort tot een hele constellatie van gebrekkige politieke metaforen. Toch zou deze kritiek weinig om het lijf hebben als er geen reëel alternatief zou zijn. Bovendien, als het denken over politiek enige waarde heeft, moet het een bepaalde coherentie kunnen verlenen aan wat anders een mengelmoes is van losse gebeurtenissen. Vandaar dat ik in het derde deel van mijn essay uiteenzet hoe we de politieke actualiteit kunnen bezien zonder enerzijds terug te grijpen op ondeugdelijke conceptuele schema’s, maar ook zonder anderzijds te blijven steken in een wirwar zonder enige betekenis. Wederom aan de hand van Arendt stel ik een bepaalde strategie voor om de geschiedenis te oordelen, een strategie die gepaard gaat met een volgehouden kritische reflectie op die politieke metaforen waarin zo’n beoordeling wordt geformuleerd.

2. Het denken in metaforen

Het kan als een verrassing komen om een essay over politiek te beginnen met een discussie over metaforen. Dit lijkt echter alleen dan een controversiële strategie als we metaforen louter opvatten als een linguïstische toevoeging aan het denken als zodanig. Deze opvatting is goeddeels overwonnen dankzij uitgebreide analytische en empirische research in cognitieve linguïstiek, in cognitieve psychologie en in bepaalde takken van filosofie. Het basisinzicht is dat metaforen, of in elk geval bepaalde metaforen, niet alleen maar onbepaalde houdingen en gevoelens uitdrukken (al kunnen ze die functie vervullen), maar dat ze een *wijze van denken* vormen.¹ In deze sectie werk ik dit inzicht uit om zo het volgende aan te tonen:

Ten eerste: heel wat denken over politieke zaken en over de relatie van het heden tot het verleden en van de toekomst tot het heden vindt plaats aan de hand van metaforen.

Ten tweede: metaforen zijn wel nuttige middelen om over abstracte categorieën zoals politiek en geschiedenis na te denken, maar kunnen ook desastreus zijn voor een werkelijk begrip.

Om in te zien hoe metaforen een wijze van kennen kunnen zijn dienen we ons te realiseren dat bepaalde metaforen – soms conceptuele metaforen

1 Arendt hecht bijzonder veel waarde aan dit inzicht en besteedt een aanzienlijk deel van het tweede deel van *The Life of the Mind* aan de rol van metaforen in het denken. Zie Hannah Arendt, *The Life of the Mind, Vol. 1: Thinking* (New York: Harcourt Brace, 1971), 214-235. Ik kom terug op Arendt’s visie op metaforen in Sectie 2 hieronder.

genoemd – verbanden leggen tussen verschillende conceptuele domeinen.² Een ‘domein’ in deze betekenis is de achtergrond-kenstructuur waartegen een concept in een bepaalde taal wordt begrepen.³ Het conceptuele domein waaraan we woordbegrippen ontleen om te reflecteren over een ander domein heet het *bron-domein*, terwijl het domein dat we willen begrijpen het *doel-domein* heet. Een conceptuele metafoor is derhalve het ontplooiën van een ‘cross-domein’ tussen een bron-domein en een doel-domein.⁴ We denken aan de hand van metaforen als we onze kennis van een bron-domein – de elementen die het constitueren, de karakteristieken en de onderlinge verbanden – relateren aan een doel-domein en onze kennis van het eerste domein gebruiken om te reflecteren en te spreken over het tweede domein. Zo kunnen we bijvoorbeeld denken over het doel-domein ‘leven’ in termen van het bron-domein ‘reis’. Het ontplooiën van een cross-domein kan met een heel scala van metaforische uitdrukkingen worden gerealiseerd, zoals: het overwinnen van obstakels, op een tweesprong staan, een doodlopende weg, nieuwe wegen inslaan, opnieuw beginnen, het doel bereiken, de weg kwijtraken enzovoort.

Het is voorts mogelijk om basis- of concrete domeinen te onderscheiden van abstracte domeinen. Concrete domeinen zijn mentale voorstellingen van doorleefde ervaringen zoals de beweging van ons lichaam doorheen de ruimte, het hanteren van objecten en andere waarnemingsgerelateerde interacties met onze omgeving.⁵ Deze doorleefde ervaringen kunnen doorgaans worden gerepresenteerd in beelden, terwijl abstracte beelden geen waarneembare trekken hebben en derhalve niet beeldend worden gerepresenteerd.⁶ In termen van ons voorbeeld hierboven, zou

- 2 Zie bijvoorbeeld George Lakoff and Mark Johnson, *Metaphors We Live By* (Chicago: University of Chicago Press, 1980); George Lakoff, “The Contemporary Theory of Metaphor,” in *Metaphor and Thought*, 2nd edition, Andrew Ortony (red.) (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), 202–251; Raymond Gibbs, “Evaluating Conceptual Metaphor Theory,” *Discourse Processes* 48, no. 8 (2011), 529–562; Paul Thibodeau en Lera Boroditsky, “Metaphors We Think With: The Role of Metaphor in Reasoning,” *PLoS ONE* 6, no. 2 (2011), e16782.
- 3 Vyvyan Evans en Melanie Green, *Cognitive Linguistics: An Introduction* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006), 230.
- 4 Lakoff, “Contemporary Theory of Metaphor,” 203.
- 5 Mark Johnson, *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason* (Chicago: University of Chicago Press, 1987), 29; zie ook George Lakoff, *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind* (Chicago: University of Chicago Press, 1987), 267.
- 6 George Lakoff en Mark Turner, *More Than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor* (Chicago: University of Chicago Press, 1989), 94; Timothy Clausner en William Croft,

Hoofdstuk 2

Het potentieel lichaam van de politiek

Over emocratie, mediocratie en populisme

Joachim Duyndam

1. Inleiding: emocratie, mediocratie

Uitgangspunt van dit hoofdstuk is dat een goede theorie nodig is om de huidige situatie van de politiek in Nederland, en überhaupt in de westerse wereld, te begrijpen. Die huidige situatie laat zich samenvatten met de termen ‘emocratie’, ‘mediocratie’ en ‘populisme’. Dit hoofdstuk beoogt die goede theorie te bieden, of althans, binnen de beperkte kaders van één hoofdstuk, een aanzet daartoe te bieden. De theorie focust op emoties in de politiek, en ruimer: in de publieke ruimte. De theorie laat zien dat emoties in de publieke ruimte een houvast, een kader, een ‘betekenishorizon’ nodig hebben, enerzijds om überhaupt collectief beleefd en gedeeld te kunnen worden, en anderzijds om betekenis kunnen hebben. Een houvast (kader, betekenshorizon) dus, om in de publieke ruimte gezamenlijk betekenisvolle emoties te kunnen beleven en delen. Ik noem dit houvast: potentieel lichaam. De theorie laat zien dat een potentieel lichaam nodig is, maar dat het potentieel lichaam als collectief construct ook vatbaar is voor manipulatie. Het is deze manipulatie die we vandaag zien gebeuren door het, bedoeld of onbedoeld, samengaan van emocratie, mediocratie en populisme.

Het neologisme ‘emocratie’ is een contaminatie van ‘emotie’ en ‘democratie’. Volgens het Algemeen Nederlands Woordenboek valt de vroegste datering van dit woord in het jaar 2000, en betekent het: democratie waarin emoties centraal staan.¹ Andere omschrijvingen verwijzen naar een samenleving waarin emoties belangrijker worden geacht dan gezond verstand.² Deze omschrijvingen zijn niet onjuist, maar zij miskennen het element ‘-cratie’ in emocratie. Zoals ‘democratie’ betekent ‘[waar] het volk (Grieks: *demos*) regeert (Grieks: *cratein*)’, zo verwijst ‘emocratie’ naar een samenleving waar emoties *regeren*, bepalend zijn, de dienst uitmaken. Veel politieke analyses

1 <http://anw.inl.nl/article/emocratie> (geraadpleegd 23/07/2019).

2 <https://www.ensie.nl/betekenis/emocratie>; <https://nl.wiktionary.org/wiki/emocratie>; <https://www.encyclo.nl/begrip/emocratie> (geraadpleegd 23/07/2019).

betogen dat de politiek vandaag, met name in het westen, wordt beheerst door emoties. En dat populisten, in plaats van een politieke visie te verdedigen, even handig als meesterlijk de emoties van de burger-kiezer weten te bespelen – iets waartegen de ‘oude politiek’ geen verweer zou hebben.

Uiteraard zijn er ook andere theorieën en benaderingen mogelijk om, met andere focussen, de huidige situatie van de politiek in westerse landen te duiden. Denk aan identiteitspolitiek, de rol van *fake news*, veranderend leiderschap, enzovoort. Sommige daarvan komen aan bod in de andere hoofdstukken van dit boek. Dit hoofdstuk focust op de rol van emoties in de publieke ruimte van de politiek. Daartoe neem ik een kleine duik in emotietheorieën, met name waar het gaat over het delen en communiceren van gevoelens, zoals in empathie. De analyse van empathie leidt tot het kernbegrip van dit hoofdstuk: potentieel lichaam. Dit geeft ons het perspectief van waaruit de kongs tussen emocratie, mediocratie en populisme geduid kan worden.

2. Emoties authentiek?

Maar wat is eigenlijk het probleem? Hoezo emotionele manipulatie? Je hoeft toch niet alles te geloven wat in de media wordt verteld en getoond? Onze neoliberale cultuur gaat uit van zelfstandig denkende mensen, die heus wel weten wat ze doen; die zelfbewust en selectief hun eigen mening vormen; en die zich keuzevrij op de verschillende markten begeven die onze cultuur biedt: niet alleen de goederen- en dienstenmarkt, maar ook de banenmarkt, de vrijetijdsmarkt, de relatiemarkt, en ja, ook de politieke markt. In het neoliberale westen is een individualistisch mensbeeld dominant: mensen zijn autonome subjecten die op authentieke wijze hun eigen leven vormgeven.

De theorie van het potentieel lichaam gaat uit van een niet-zelfgenoegzaam subject. De theorie bestrijdt niet de idealen van autonomie en authenticiteit. Zij zet vraagtekens bij de vermeende *vanzelfsprekendheid* van deze idealen, en bij de *dominantie* van het neoliberale mensbeeld waarin het ‘zelf’ de kern is van kennis, handelen, en zingeven. Ook in de theorie van het potentieel lichaam zijn autonomie en authenticiteit belangrijke waarden, maar ze worden begrepen als responsief, als niet-vanzelfsprekende antwoorden op respectievelijk heteronomie en oneigenlijkheid. Het onzelfgenoegzaam subject in de theorie van het potentieel lichaam is een responsief, een ‘antwoordelijk’ subject. De theorie van het potentieel lichaam pretendeert niet een totale verwerping of weerlegging van het neoliberale gedachtegoed te zijn, zij is eerder een correctie. Een correctie die, zoals gezegd, focust op emoties. Het zelf, dat in het neoliberalisme een vanzelfsprekend centrale en zelfstandige status heeft, is in de theorie van het potentieel lichaam een niet-zelfgenoegzaam, ‘antwoordelijk’ zelf.

Vanuit een individualistisch mensbeeld worden emoties opgevat als iets van individuen. In ons gewone alledaagse zelfbeeld en zelfverstaan (de *common sense*) wordt deze opvatting vandaag breed gedeeld: in je emoties ben je helemaal authentiek; je gevoel toont wie je zelf bent, wat je eigenlijk vindt, en het laat je weten, als je goed naar je eigen gevoel luistert, wat je zou moeten doen of laten. Cognitieve opvattingen van emoties, waarover zo dadelijk meer, legitimeren dit zelf-informatieve karakter van onze emoties, deze functie van emoties als bron van zelfkennis.

Op deze breed gedeelde *common sense* opvatting valt echter nogal wat af te dingen, en in het verlengde daarvan op het achterliggende individualistische mensbeeld. In de eerste plaats zijn veel emoties besmettelijk. Dit is evident het geval bij emoties als angst, woede, begeerte en vrolijkheid (zoals de slappe lach). Deze slaan soms in *no time* over van de ene mens op de andere, en zij kunnen zo hele groepen en zelfs massa's in hun greep krijgen. Vanuit een evolutionair overlevingsstandpunt is deze besmettelijkheid goed verklaarbaar: individuen die ongevoelig zouden zijn voor de waarschuwing van angst of woede, of voor de attendering op voedsel of ander voordeel van de begeerte, of voor het enthousiasme van de saamhorigheid, hebben evolutionair gezien minder overlevingskans. Maar ook minder eenduidige en meer gecompliceerde emoties kunnen aanstekelijk werken. Kunstzinnig genot in bepaalde kringen, morele afkeuring door een *celebrity*, en bewondering voor een idool verleiden vaak tot overname van deze emoties door hen die zich graag identificeren met respectievelijk deze kringen, de *celebrity* in kwestie of de bewonderaars van het idool. In deze lijn ligt ook het mode-karakter van sommige emoties. Zo was tot voor kort in Nederland, en misschien nog steeds, onbehagen in de mode onder intellectuelen (zo ongeveer als de walging van Sartre dat was aan het einde van jaren 1930). Boeken over onbehagen werden grif verkocht, en diverse 'onbehaaglijken' kwamen in talkshows op tv hun tijdsdiagnoses geven.³ Tenslotte kennen we de expliciete manipulaties van gevoelens in de emotie-tv en in manifestaties als de André Hazes herdenkingen.

De besmettelijkheid van emoties kan dus erg nuttig, voordelig en zelfs heel aangenaam zijn, maar zij ondergraaft het idee dat emoties per definitie authentiek zijn. Veel van wat wij voelen is overgenomen van anderen of beïnvloed door heersende stemmingen. Je hoeft niet eens een propagandist van de authenticiteit te zijn om dit een onverdraaglijke gedachte te vinden. Ons zelfbeeld raakt erdoor aan het wankelen.

3 Ad Verbrugge, *Tijd van onbehagen. Filosofische essays over een cultuur op drift* (Amsterdam: SUN, 2004).

Hoofdstuk 3

Vertrouwen komt te voet maar verdwijnt te paard

Over woede en verontwaardiging in de politiek

Ignas Devisch

“Hoe kunnen we dit wakker worden noemen in een wereld die er alleen nog lijkt te zijn omdat ze verdwijnt?” (‘En’ uit *Koor*, Peter Verhelst).¹

1. Inleiding

Met Thierry Baudet is de zoveelste politicus verkozen die vanuit woede en verontwaardiging ageert. Hij scandeert voor wie het horen wil dat het met onze beschaving bergaf gaat en dat we dringend moeten terugkeren naar een niet nader bepaald ooit. Dat het toen beter was, ligt voor hem duidelijk vast. Vandaag zou cultuur immers in handen zijn van de linkse, gesubsidieerde elite die niet wil luisteren naar wat het volk wil en tot zo lang dit duurt, zet het verval zich voort, aldus de recentste hype in politiek Nederland. Daarmee herhaalt Baudet een mantra die we de afgelopen jaren op meer plaatsen in Europa en daarbuiten konden vernemen. Terwijl de politiek incorrectheid al meer dan een decennium de nieuwe politieke correctheid is geworden blijft ook hij roepen dat politiek correct links onze cultuur zou domineren. Links staat dan voor een gebrek aan zelftrots, de allergie voor een eigen identiteit en/of een glorierijke culturele en politieke geschiedenis. Rechts zou dan voor het tegendeel staan: een duidelijke wij-zij identiteit gekoppeld aan het idee van een sterke natie en trots op de eigen cultuur.²

De combinatie van identiteitspolitiek en fragmentarisch verwijzen naar een veelal imaginair verleden raakte blijkbaar bij heel wat Nederlandse kiezers een gevoelige snaar. Baudet werd met glans verkozen en wist op een consistente manier in te spelen op het (res-)sentiment dat blijkbaar leeft bij een deel van de bevolking. Ressentiment, wist Max Scheler al, is “wraakzucht die zonder ontlading blijft”.³ En inderdaad, woede en haat jegens de politiek zijn vandaag alomtegenwoordig. Struin wat forums af,

1 Peter Verhelst, *Koor*. (Amsterdam: De Bezige Bij, 2017), 42.

2 Voor verdere analyse, zie: Alberto Martinelli, *When Populism Meets Nationalism*, (Ledizioni – LediPublishing 2018).

3 Max Scheler en Willem Visser, *Het ressentiment in de moraal* (Amsterdam: Boom, 2008), 45.

spreek met mensen op straat of drink een pint in het café om de hoek: de politiek is het mikpunt van ergernis, woede en hoon. De hobbyist die clichés verzamelt over politici, mag een broertje dood hebben aan werken, de gemeenplaatsen komen als vanzelf aangevlogen: sjoemelaars, zakkenvullers, leugenaars, bende ruziemakers, klojo's. Alles wijst erop dat wij het geduld met de democratie zijn kwijtgeraakt. Om het met de woorden van Claude Lefort te zeggen: het *democratisch ethos* staat onder druk.⁴

2. Saint-Just

Wat is er aan de hand en waarom krijgt het politieke bestel maar geen vat hierop? De verkiezingen van de afgelopen jaren lijken steeds meer een rondedans van ontladingen waarover Scheler het heeft. Het is er weer even uit, de woede of de haat maar de vraag blijft wat nu of wat erna? De vraag naar de oorzaak van die alomtegenwoordigheid van onvrede of wrok is moeilijk maar niettemin wil ik in dit korte bestek een aanzet tot analyse geven.

Sinds de Franse revolutionair Saint-Just aan het eind van de achttiende eeuw geluk naar voren schoof als een nieuwe politieke factor, is er maar weinig veranderd. In een van zijn vele toespraken verwees hij naar “Le bonheur est une idée neuve en Europe. [...]” En verder ook: “Le but de la politique est de fonder la félicité du peuple”.⁵

Politiek draait dus volgens Saint-Just om geluk of de afwezigheid ervan. Daarmee wijst hij wat ook in en met het utilitarisme duidelijk werd: het streven naar geluk behoort tot de kern van het menselijke handelen binnen een moderne democratie. Met elke verkiezing staat dit voorop. Telkens weer wordt hetzelfde beloofd en gehoopt: een gelukkig leven. Er zijn variaties op de vraag hoe je dat bereikt – via hoop of via angst – maar de inzet van de democratie blijft doorheen de jaren gelijk: wie overtuigt ons dat we er met hem of haar aan het roer beter van worden?

Er was een tijd waarin onze hoop op geluk verankerd was in uitgewerkte politieke programma's van politieke partijen en politici die deze verdedigden, of minstens deden alsof. Dan kwam het er voor die laatste op aan 'Bijbelvast' te blijven om stemmen binnen te halen. Nu heten kiezers grillig te zijn maar misschien ligt er onder dit grillige gedrag een constante. Met name het zich identificeren met politici die consequent zichzelf zijn, zelfs al betekent dit dat ze niet vanuit vastomlijnde programma's de kiezer tegemoet treden. Sommige politici beweren de ene dag iets en ontkennen het de volgende dag, ze verklaren zich akkoord met een pact en daarna

4 Claude Lefort, *Het democratisch tekort. Over de noodzakelijke onbepaaldheid van de democratie*, (Meppel/Amsterdam: Boom, 1992), 65.

5 Saint-Just, *Oeuvres Complètes*, (Paris: Lebovici, 1984), 715.

niet meer, ze leggen naakte feiten naast zich neer en dat allemaal zonder dat kiezers hen afvallen.

We doen er goed aan daar grondig bij stil te staan. Het lijkt irrationeel of dom dat mensen hun stem geven aan dat soort politici. Want hoe betrouwbaar is iemand die woordbreuk pleegt? Nochtans ligt aan die grilligheid een belangrijke verschuiving ten grondslag in de wijze waarop we ons met de politiek identificeren, en die verklaart veel. Sinds enige tijd komt die identificatie steeds meer tot stand met een persoon en minder met een principe of een partij. Als de persoon belangrijker is dan de ideeën, volstaat het voor een politicus zichzelf te zijn. Een beetje zoals Jahweh ooit enigmatisch antwoordde op de vraag van Mozes wie Hij wel was: “Ik ben die Ik ben.”

Zijn wie je bent en consequent jezelf zijn, is dat niet wat politici als Trump en tot op zekere hoogte ook Baudet doen? Eerder dan terug te vallen op een ideologisch programma binden ze mensen aan zich door zich als persoon aan te bieden.⁶ Natuurlijk hebben ze principes maar die zijn toch in de eerste plaats gekoppeld aan hun persoon. Politici zoals Trump die erin slagen een gelukshype rond hun eigen succesvolle persoon te creëren, hebben heel goed door waar het vandaag om gaat: door openlijk hun grillige zelf te zijn, scheppen ze een emotionele band met kiezers waar geen *fact-check* tegen op kan. Bijgevolg is het logisch dat velen stemmen op mensen die laten uitschijnen dat geluk maakbaar is, zolang we maar trouw blijven aan onszelf. Willen we die logica begrijpen, dan moeten we veel dieper graven dan de al te makkelijke analyses over emotioneel wispelturige mensen die binnen die immer complexe en volatiele maatschappij hun onzekerheid zouden bezweren door op sterke leiders te stemmen. Misschien zijn de keuzes van heel wat kiezers veel standvastiger, doordachter en consequenter dan de hun door anderen toegedichte motieven suggereren?

3. Narcissus

Laten we even dieper graven en op zoek gaan naar het dominante mensbeeld van ons tijdsgewricht. In een liberale samenleving staat ‘jezelf zijn’ stilaan boven alles. Zo ook in de politiek. Veel kandidaten komen op zonder er vaste principes op na te houden. Dit opent een speelruimte waarvan andere politici alleen kunnen dromen. Volksvertegenwoordigers met duidelijke programmapunten kunnen zich nooit een misstap veroorloven zonder hun geloofwaardigheid en daarmee stemmen te verliezen. Dan worden ze afgerekend op inconsequent gedrag. Wie bijvoorbeeld kandidaat is voor een ecologische partij en vele malen per jaar het vliegtuig neemt, heeft een

6 Voor een verdere analyse van Trump, zie: Edward Ashbee, *The Trump Revolt* (Manchester: Manchester University Press, 2017).